

**ЖИВОТ, ОТДАДЕН НА НАУКАТА
IN MEMORIAM**

Госпогинка Никова, Минчо Минчев

Temporis fillia veritas

(Истината е дъщеря на времето)

На 24 юни 1999 г. внезапно ни напусна видният български историк, действителният член на Българската и на Венецуелската академия на науките, докторът на историческите науки академик Мито Исусов. Спря да бие сърцето на един голям човек и учен, посветил целия си съзнателен живот на вечния стремеж към обективната историческа истина. С неговата кончина българската наука загуби един от водещите си представители и най-известни изследвачи на обществените процеси след Втората световна война. Няма специалист в тази област у нас или в чужбина, който да не познава и да не се позовава на неговите фундаментални трудове. Творческото израстване на няколко поколения новоисторици в една или друга степен е свързано с неговата личност. Нему се пада основната заслуга за утвърждаването на най-новата история като научно направление в българската историография.

Мито Исусов е роден на 27 март 1928 г. в с. Д-р Йосифово, Монтанско. Завършил е история в Софийския университет. През 1957 г. успешно защитава кандидатска дисертация. До 1959 г. е хоноруван асистент в Софийския университет, а от 1960 г. постъпва като научен сътрудник в секцията по нова и най-нова история към Института за история при БАН. Неговата активност и работоспособност веднага правят впечатление. Още през следващата година

той е избран за научен секретар на института, а в 1964 г. печели и конкурс за старши научен сътрудник II степен.

През 1972 г. М. Исусов с ентузиазъм приема предложението да сформира отделна секция по най-нова история на България. Той лично подбира първите ѝ сътрудници, които спечелва със своя индивидуален подход и с проектите си за бъдеща работа. По настояване на ЦК на БКП секцията е назована “История на България през епохата на социализма”. (След 1989 г. тя е преименувана на “История на България след Втората световна война”). Но още от самото начало нейният ръководител насърчава разработването на нетрадиционни за историографията ни за ново и най-ново време проблеми – културна история, промени в социалната и икономическата структура, демография и т. н. Той стимулира свободните дискусии и научния стил на изследване в това неголямо, но активно работещо звено. По-голямата част от постъпилите впоследствие сътрудници в секцията са аспиранти на М. Исусов. Станал сам постоянен “жител” на архивите, той внушава и на своите колеги особен пиетет към емпиричния материал. Неговата впечатляваща работоспособност и самовискателност се превръщат в заразяващ пример и поставят високи критерии в научния живот на секцията. Тя се утвърждава като основен изследователски център по най-нова история на България и формира едно от най-критичните направления в тогавашната ни историография.

М. Исусов е основоположник и на академичното обучение по съвременна българска история. В началото на 70-те години той организира първия курс лекции по тази дисциплина в Софийския университет. За безспорни заслуги в преподавателската дейност през 1973 г. му е присъдено научното звание “професор”. Години след това той продължава да води спецкурсове в това най-старо висше учебно заведение. Публикациите му се превръщат в основно учебно помагало за студентите, които изучават най-новия период от българската история. Негови дипломанти и аспиранти впоследствие работят във всички научни звена и преподават в най-престижните български висши учебни заведения. Негови ученици има и сред изявените историци-българи в чужбина. На голяма част от специалистите по нова и

най-нова българска история той е бил или рецензент, или консултант.

М. Исусов ръководи и участва в курсове за следдипломна квалификация на учители, архивни и музейни работници. Той е автор на няколко учебника за средните училища. Сред тях за прекалена "смелост" има и отхвърлени от тогавашната цензура, какъвто е случаят през 1985 г. с учебника му за свободноизбираем предмет по история.

От ранните години на творческата си кариера М. Исусов се проявява като разкрепостен учен с подчертан афинитет към новаторството. Той винаги се стреми да се разграничи от съществуващата стандартизация в начина на историческо мислене, уважава идейния плурализъм и отдава голямо значение на откровените научни дискусии. Владее добре руски и френски, ползва и други чужди езици. По лично признание двете дългосрочни специализации – в Москва и в Париж, оказват голямо влияние върху развитието на неговите творчески възгледи.

Още през 60-те години М. Исусов работи 14 месеца в Москва. Той проучва книжното богатство на московските библиотеки. Благодарение на целенасочения си интерес и настойчивост успява да се запознае с големите дискусии в областта на обществените науки в СССР през 20-те години и със значителна част от трудовете на Троцки, Бухарин, Зиновиев, Риков, Радек, Луначарски и др. Там той има щастието да попадне и на кръстопътя на самиздатските публикации, да установи лично познанство с известните дисиденти Некрич, Данаилов, Кралюк и други мислещи учени. По време на престоя си в Москва М. Исусов усвоява новите методи за анализ на масовите източници и пише своята монография за работническата класа в България през 40-те години.

В средата на 70-те години М. Исусов прекарва седем месеца в Париж. Работи в Националната библиотека, в Нантерската национална библиотека, в архива на Министерството на външните работи. Проучва изданията на руската и българската емиграция. В Париж той попада на десетки обективни публикации за историята на Съветска Русия и на Източна Европа. Той се впечатлява от свободата и демокрацията, които придават на човешкото достойнство

високи стойности. Както сам признава, докато е във Франция, настъпват много промени в неговите лични ценностни критерии за науката, за обществото, за света и за човека. В Париж той подготвя основната структура и главните изводи на своята докторска дисертация.

Солидната по обем и съдържание докторска дисертация на М. Исусов предизвиква оживен резонанс не само сред научните среди, но и сред обществеността. Със своята проблематика, която засяга живота и дейността на много личности от близката ни история, тя провокира широк интерес и публични дискусии. След успешната защита на дисертацията през 1976 г. на М. Исусов е присъдена научната степен “доктор на историческите науки”. Той остава ръководител на секцията по най-нова история на България до края на 1979 г. През януари 1980 г. проф. Исусов поема поста директор на Единния център по история, който обединява всички академични институти: исторически, балканистичен, археологически, етнографски, траколожки и историческите факултети в университетите. През 1984 г. е избран за член-кореспондент на БАН.

Научно-организационната дейност на М. Исусов е впечатляваща. Наред с административната си ангажираност дълги години той е председател на Научния съвет на Института за история, член на Специализирания научен съвет по нова и най-нова история, на Научния съвет на Института за военна история и на всички останали научни съвети, където се третират въпросите на България след Втората световна война. Работи като главен редактор на най-авторитетните исторически издания: “Исторически преглед”, “Bulgarien Historical Review”, “Векове”, “Etudes Historique” и др., член е на редколегиите на изследователски и документални сборници. Той е организатор и деен участник в почти всички научни форуми и дискусии по проблемите на новата и най-новата ни история, проведени у нас и в чужбина. Редовен делегат е на международните конгреси на историците. М. Исусов поддържа многобройни контакти с колегите си от различни страни. Години наред той оглавява историческите комисии със съветските и полските историци. Особено ползотворни и далеч от всякакъв идеологически догматизъм са орга-

низираниите двустранни конференции и симпозиуми с представителите на полската историческа наука.

Голямо внимание М. Исусов отделя на творческото израстване на новите поколения в историческата наука. Той никога не отказва подкрепа та си и сам участва в научните прояви на младите учени. М. Исусов е един от инициаторите за създаването на Школата на младите историци в Приморско, където от самото начало се наложи нестандартният и критичен дух на рефериране и дискутиране. Със своето свободомислие школата привлече вниманието дори на органите за сигурност. Оказа се, че през 1988 г. всички доклади и дискусии в Приморско са били записани от тях на магнетофонна лента. Подобна реакция тези органи проявяват и по отношение на доклада на М. Исусов за Трайчо Костов, изнесен през 1983 г. пред националната конференция на младите историци в Благоевград.

Не може да се отрече фактът, че и до повратната 1989 г. М. Исусов се радва на широка популярност сред българската общественост. За това допринасят и многократните му изяви по електронните масмедии, статиите му в периодичния печат, личните срещи с представители на научната и културната общественост. Неговото активно присъствие в публичното пространство се дължи не толкова на обичайния флирт на тогавашните управници с интелектуалния елит на страната, колкото на неговия личен престиж като учен. За разлика от много други обаче проф. Исусов никога не премълчава неудобните факти, не крие критичното си отношение към някои официално афиширани оценки за исторически и актуални събития. Той е известен като един от най-критичните “волнодумци” сред историците. По онова време много хора дори се хвалят със своята гражданска смелост, че са изслушали негова лекция. Въпреки че е смятан за един от безспорните авторитети не само в своята изследователска област, но и в българската хуманитаристика, всяка научна и публична изява на М. Исусов се следи най-зорко от висшестоящите политически органи.

За своята многостранна творческа дейност М. Исусов е удостоен с множество престижни награди и почетни научни звания. Той е носител на три ордена “Кирил и Методий” (два I степен и

един – II степен) и на други държавни ордени и отличия, на наградата за научни приноси на БАН и СУ, на медали и грамоти по случай различни исторически годишнини. През 1979 г. е награден и с юбилеен медал на Полската академия на науките.

Член-кореспондент М. Исусов остана директор на Единния център по история до неговото разформироване през 1992 г. През същата година с конкурс е избран за директор на Института по история. По лична молба той е освободен от този пост на 1 февруари 1993 г. Известно време М. Исусов остана главен редактор на “Исторически преглед” и “Bulgarien Historical Review”. До 1997 г. той е заместник-председател на ВАК и член на Специализирания научен съвет по нова и най-нова история. През 1995 г. му бе присъдена и най-високата научна степен у нас – академик. През 90-те години М. Исусов е избран и за член на Венецуелската академия на науките.

Като академик М. Исусов се пенсионира на 70-годишна възраст, през април 1998 г. Събрал богата документална колекция, след пенсионирането си той се отдаде още по-активно на своите ръкописи. Не преустанови и преподавателската си дейност. До последно води магистърски спецкурс в Историческия факултет на Великотърновския университет. Стана инициатор и главен организатор на проведения във Велико Търново двустранен симпозиум, посветен на проблемите на културната история на България и Полша. М. Исусов продължи и своята дейност като ръководител на аспиранти.

Разбира се, научните публикации са най-трайното и значимо наследство от творческата дейност на академик М. Исусов. Той публикува 5 самостоятелни монографии, повече от 150 студии и статии, множество рецензии, отзиви и предговори към книги. Някои негови студии и статии са намерили място в авторитетни чужди издания. М. Исусов е съавтор и в повече от 10 колективни труда. Подготвил е за печат още три монографични книги.

Публикациите на академик Исусов се отличават с богато жанрово и тематично разнообразие. Жанрово неговото творчество е с широк диапазон – от биографичния очерк до задълбочения научен анализ на значими исторически процеси. Кръгът на проучваните теми е толкова широк, че е невъзможно да се споменат всички в

един кратък обзор. Хронологически изследванията обхващат важни проблеми от новата и най-новата ни история. По-голямата и позадълбочената част от тях са върху втория период.

Най-ранните изследователски работи на М. Исусов са свързани със зараждането на работническото и профсъюзното движение в България и с неговото развитие през първите десетилетия на XX век. Това е една тематика, която за времето си има не само приоритетно значение, но и все още не е проучена. На нея М. Исусов посвещава редица свои студии и статии, а също така една монография, която е издадена през 1962 г. Той е привлечен и като съавтор на няколко колективни труда по същата проблематика.

С присъщия си афинитет към новаторството през втората половина на 60-те години М. Исусов все по-убедително се насочва към още неизследваните и деликатни проблеми на най-новата българска история. Той се стреми да излезе от обичайния партиен подход при третирането на този период и да постави неговото изследване на научно-документална основа. Първоначално най-много го привлича проблематиката, свързана със социалната структура на българското общество. Плод на неговите усилия в тази насока е втората му монография "Работническата класа в България 1944 – 1947 г.", излязла от печат през 1971 г. Построена върху богат емпиричен материал, изпъстрена с множество таблици, съдържащи ценни цифрови данни, книгата предлага една нетрадиционна характеристика на българското работничество и на настъпилите промени в неговите социални функции. М. Исусов има сериозни публикации и върху социалната структура на българското село.

Впоследствие М. Исусов непрекъснато разширява кръга на научните си интереси, но трайната му любов си остава първият, най-динамичен етап от българската история след 9 септември 1944 г. Изградени на документална основа, още първите му публикации върху този период съдържат естетически за времето си тези. Така например през 1969 г. авторът публикува статията си за стопанските разходи на България през Отечествената война, с която мотивирано опровергава една от вариациите за голямата съветска помощ.

Съвсем логично М. Исусов отделя най-голямо внимание на промените в политическата система, които предопределят разви-

тието на всички останали исторически процеси. На нея той посвещава и докторската си дисертация “Политическите партии в България 1944 – 1948”, издадена като отделна книга през 1978 г. Този фундаментален и панорамен труд въвежда в научен оборот много богат фактологически материал и смело повдига плътната завеса, спусната над партийните архиви. Целта на автора е да разкрие цялата сложност на политическите борби у нас. Въпреки че ползва главно партийни документи, той се стреми да оцени реално дейността на политическите партии – не през погледа на БКП, а чрез техните платформи и дейност, чрез публичните изяви на самите партийни деятели. В книгата за първи път документално е показана трагичната участ на част от българските социалдемократи, за първи път се пише открито за процеса срещу Никола Петков. Трудно е да се изброят всички приноси на книгата, като се има предвид, че тя е създадена преди повече от две десетилетия, а тогава не беше нито толкова лесно, нито толкова безопасно да се разкриват по-дълбочинните и нелицеприятни пластове на политическия живот от близкото ни историческо минало. Издаването на монографията бе умишлено бавено, което коства немалко нерви на нейния автор.

Мъчнитеюти около публикуването съпътстват и следващата книга на М. Исусов “Комунистическата партия и революционният процес в България 1944 – 1948 г.”, излязла от печат през 1983 г. В нея авторът продължава дегероизацията на политиката на партията-хегемон. Той убедително доказва първоначалното противодействие на Сталиновото ръководство срещу прибързаното въвеждане на съветския модел в страната и разкрива причините, поради които от есента на 1947 г. революционният процес е форсиран. Естествено през онези трудни години, за да видят творенията му бял свят, М. Исусов също е принудан да използва езоповския език на общоприетата терминология. Той често е упрекван в прекален емпиризъм, но тогава някои истини можеха да се кажат единствено чрез необоримите аргументи на документираните факти.

Стилът на публикуваните в началото на 90-те години две книги на М. Исусов – “Последната година на Трайчо Костов” и “Сталин и България” – е доста по-различен. В тях нещата се назовават вече с

истинските си имена. Двете книги са написани върху нов, непубликуван архивен материал. Авторът пръв осветлява същността на процеса срещу Тр. Костов и поведението на партийната номенклатура спрямо започналите репресии срещу видни комунистически функционери. Във втората си книга той извежда на преден план влиянието на външния, съветски фактор върху противачите в страната драматични политически преобразования.

Акад. Исусов имаше намерение да подготви едно по-обобщаващо, написано от съвременна гледна точка изследване върху развитието на политическата система у нас от 1944 до 1958 г., но успя да реализира само първата част от него. Преди няколко години той предаде в Университетското издателство монографията си "Политическият живот в България 1944 – 1948 г.", която обаче все още не е видяла бял свят. Подготвил е за печат биография на Георги Димитров и продължава да работи върху биографичен очерк за Тр. Костов.

М. Исусов докрай следва своето научно верую, че в историята не може да има пренебрегвани теми особено когато става дума за известни исторически личности, независимо от крайните оценки за тяхната дейност. Много години преди това същото разбиране и научното любопитство да надникне в засекретените документи за Тодор Живков го подтикват да участва и в авторския колектив на неговата биография.

За съжаление критиките срещу трудовете на акад. М. Исусов не спират и през последните години, но сега от коренно противоположен аспект. Той е упрекван най-вече, че е един от биографите на Т. Живков. Срещу него се чуват и обвинения, че имайки най-голям достъп до архивите, е проявил пристрастие към определени теми и е оставил недокоснати много бели петна от близкото ни историческо минало. Тези обвинения обаче едва ли са основателни, тъй като голяма част от архивните масиви се предоставят за свободно ползване едва през 90-те години. Не може да не се вземе предвид и фактът, че върху всеки нов изследователски проект влияния оказват и предходните занимания на неговия автор, характерът на вече събраните изворови материали, неговите лични предпочитания и пр.

Някои по-млади колеги, изхождайки от висотата на сегашните възможности, подлагат на критика и определени тези на М. Исусов. Те обаче не дооценяват наложените табу на времето, през което са писани по-голямата част от неговите трудове. Съзнателно или не, те подминават и факта, че е много по-трудоемко да се разкрие документално действителното съдържание на процесите, отколкото само да се подменят определени термини и най-общии оценки. Освен това професионалистът-историк се опира преди всичко на документирани факти. В този смисъл нивото на постигнатата историческа истина зависи от достъпната изворова база на нейното време. По-съществено в дадения случай е обстоятелството, че в своята изследователска работа М. Исусов прояви научна добросъвестност – никога не изопачи фактите и не ги подчини на политическата конюнктура.

Наистина някои нови изследвания, изградени върху много по-богата документална основа, се опитват да подложат на преоценка или дори да отхвърлят определени тези и характеристики, възприети от М. Исусов. Но нали именно в това се изразява и развитието на историята като наука. Важното е, че ученият, който е поставил началото и е изградил фундамента на цяло нейно направление, трудно може да бъде подминаван и забравен. Всъщност богатото научно наследство на акад. М. Исусов е факт, който едва ли се нуждае от адвокатска защита. С право може да се твърди, че той създаде научната “школа” по най-нова история на България.

Както всяка широко скроена личност, акад. Исусов не беше лишен от своите слабости и пристрастия, от опоненти и дори неприятели. До края на дните си той си остана “неудобен”, не измени на своята критична природа и прямота. Имаше свои възгледи за живота и обществото, които като всеки достоен човек последователно отстояваше, без да се влияе от конюнктурата. Акад. М. Исусов респектиреше колегите си с професионалната си ерудиция, с всеотдайността си към науката и пословичното си трудолюбие, с откровената си гражданска позиция и с безспорния си талант на организатор. Един известен руски българист като че ли даде най-

точен израз на понесената загуба: “Със смъртта на акад. Исусов ние загубихме частица и от нашия живот.”

За съжаление заслугите на този забележителен човек и учен, чийто седемдесетгодишен юбилей мина наскоро почти незабелязано, ще се отчетат *post factum*. През последните години М. Исусов се чувстваше необосновано пренебрегнат и огорчен. Свикнал да работи на високи обороти, след пенсионирането си той като че ли не успя съвсем да се пренастрои. Академик Исусов си отиде от нас изненадващо бързо и отнесе със себе си още толкова много нереализирани познания и творчески планове. Но, както гласи латинската сентенция, науката е обширна, а животът е кратък. Въпреки всичко академик М. Исусов успя да остави широка и трайна диря в българската историческа наука, а на това са способни малцина.

4224/2002

